

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТРЕТІХ ОСІБ ЗА ПОРУШЕННЯ ПОКЛАДЕНИХ НА НИХ ОBOB'ЯЗКІВ БОРЖНИКА

Кузьмич О. Я.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри судочинства

Навчально-наукового юридичного інституту

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Стаття присвячена дослідженню правових аспектів цивільно-правової відповідальності третіх осіб за порушення покладених на них обов'язків боржника. Звертається увага на актуальність вибраної тематики для здійснення наукового дослідження. Зокрема, як свідчить аналіз юридичної літератури, в радянський період у дослідженні проблематики прямої відповідальності третіх осіб перед кредиторами в кожному із випадків як про третіх осіб йшлося не тільки про учасників, на яких покладено виконання боржником обов'язку, але й також учасників, які виступали контрагентами боржника. При цьому з огляду на критерії, якими необхідно керуватися у разі визначення третіх осіб у цивільних правовідносинах під час дослідження такого виду відповідальності, слід передусім виходити із розуміння третіх осіб як учасників цивільного обороту, які перебувають у юридично значимому правовому зв'язку з одним із суб'єктів основного зобов'язання.

Підкреслюється, що, як правило, третя особа за порушення покладеного на неї обов'язку боржника цивільно-правову відповідальність несе не перед кредитором, а перед боржником. Тільки як виняток із правила третя особа у випадку, про який йдеться, може нести пряму відповідальність перед кредитором. Це випадки, які зумовлені законом або договором.

Особливу увагу у статті присвячено аналізу законодавчих випадків, через які треті особи за порушення покладених на них обов'язків боржника можуть нести пряму цивільно-правову відповідальність перед кредитором.

Значна увага присвячується також аналізу правової природи договору як однієї з підстав, з настанням якої є можливою пряма відповідальність третьої особи перед кредитором. Робиться висновок про те, що такий договір мусить мати багатосторонній характер. Зокрема, його суб'єктами, окрім третьої особи, мають бути також боржник та кредитор основного зобов'язання.

Ключові слова: цивільно-правова відповідальність, учасники цивільних відносин, боржник, кредитор, третя особа, зобов'язання, обов'язок, договір.

Постановка проблеми. Проблематика інституту цивільно-правової відповідальності неодноразово перебувала у центрі уваги науковців, однак що стосується аналізу правових аспектів цивільно-правової відповідальності саме третіх осіб за порушення покладених на них обов'язків боржника, то це питання натепер є найменш дослідженим, що й зумовило актуальність тематики наукового дослідження.

Стан дослідження. Правові аспекти як цивільно-правової відповідальності загалом, так і цивільно-правової відповідальності боржника за порушення зобов'язання третіми особами зокрема, на яких було покладено його виконання, неодноразово досліджувалися у юридичній літературі, підтвердженням чого слугують праці таких авторів: М.І. Брагінського, І.О. Бровченка, В.В. Луця, О.В. Михалюк, В.Д. Примака, М.К. Сулейменова та ін. Однак що стосується дослідження проблематики цивільно-правової відповідальності саме третіх осіб за порушення покладених на них обов'язків боржника, то це питання не знаходило належної уваги серед науковців.

Метою статті є дослідження проблематики настання прямої відповідальності третіх осіб за порушення покладених на них обов'язків боржника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, одним із видів цивільно-правової відповідальності є відповідальність боржника за порушення зобов'язання третіми особами, на яких було покладено його виконання (ст. 618 ЦК України). Як передбачено ч. 1 ст. 618 ЦК України, боржник відповідає за порушення зобов'язання іншими особами, на яких було покладено його

виконання (ст. 528 ЦК України), якщо договором або законом не встановлено відповідальність безпосереднього виконавця.

Слід зауважити, що цей вид цивільної відповідальності мав місце і за попереднім цивільним законодавством України, про що свідчить положення ч. 2 ст. 164 ЦК УРСР 1963 р. Проте, на відміну від чинного цивільного законодавства України, цивільне законодавство УРСР 1963 р. не зобов'язувало боржника у разі невиконання чи неналежного виконання третьою особою покладеного на неї обов'язку такий обов'язок виконати самостійно. Наведене свого часу стало основним аргументом для висновку в юридичній літературі про те, що в разі порушення третіми особами покладеного на них обов'язку боржника останній перед кредитором несе цивільну відповідальність не за свою вину [6, с. 198–208].

Як випливає із сказаного, за загальним правилом третя особа несе цивільну відповідальність за порушення покладеного на неї обов'язку боржника безпосередньо перед боржником, а не кредитором основного зобов'язання. Умови та форми такої цивільної відповідальності зумовлюються договором про покладення виконання.

Як виняток із загального правила, третя особа у випадках, обумовлених договором або законом, за порушення покладеного на неї обов'язку боржника може нести цивільну відповідальність безпосередньо перед кредитором основного зобов'язання.

Що стосується прямої відповідальності третьої особи перед кредитором боржника, то така можливість згідно із ч. 1 ст. 618 ЦК України може зумовлюватися виключно нормами спеціального характеру або договором. Так, відповідно до умов розрахунків із застосуванням платіжних доручень банк, що прийняв платіжне доручення платника, має право залучити інший банк (виконуючий банк) для виконання переказу грошових коштів на рахунок, визначений у дорученні клієнта. У разі невиконання або неналежного виконання платіжного доручення у зв'язку з порушенням правил розрахункових операцій виконуючим банком відповідальність може бути покладена судом на цей банк (ч. 2 ст. 1091 і ч. 2 ст. 1092 ЦК України) [2, с. 297].

У цьому разі, як випливає з наведеного, виконуючий банк як третя особа за порушення правил розрахункових операцій, що стало підставою для невиконання або неналежного виконання платіжного доручення, може нести пряму цивільну відповідальність перед кредитором боржника.

З приводу договору як однієї з підстав, за наявності якої третя особа може нести пряму цивільну відповідальність перед кредитором, то в цьому випадку, з огляду на відсутність безпосереднього правового зв'язку між третьою особою та таким кредитором, повинно йтися про договір, укладений як багатосторонній, суб'єктами якого, окрім боржника та третьої особи, має бути також і кредитор. У протилежному випадку виникне запитання щодо передумов пред'явлення останнім вимоги безпосередньо до третьої особи.

За загальним правилом цивільна відповідальність третьої особи перед кредитором не має солідарного або субсидіарного характеру. Винятком із цього правила можуть бути випадки, які зумовлені договором або нормами спеціального характеру. Так, наприклад, згідно із ч. 3 ст. 1119 ЦК України користувач та субкористувач відповідають перед правоволодільцем за завдану йому шкоду солідарно. Як передбачено ч. 1 ст. 1119 ЦК України, у випадках, передбачених договором комерційної концесії, користувач може укласти договір комерційної субконцесії, за яким він надає іншій особі (субкористувачу) право користування наданим йому правоволодільцем комплексом прав або частиною комплексу прав на умовах, погоджених із правоволодільцем або визначених договором комерційної концесії. Це є один із опосередкованих прикладів, який свідчить про можливий солідарний характер цивільно-правової відповідальності третьої особи перед кредитором. Аналогічний висновок необхідно зробити й з приводу настання додаткової (субсидіарної) відповідальності за порушення третьою особою покладеного на неї обов'язку боржника.

Однак, незважаючи на сказане, положення ч. 1 ст. 618 ЦК України як загальне у судовій практиці трактується в довільному порядку. Тому як наслідок, незважаючи на відсутність у конкретних випадках норм спеціального характеру про солідарний чи субсидіарний характер цивільної відповідальності третьої особи перед кредитором, судами такі рішення в окремих випадках приймаються. Таким прикладом може слугувати Постанова Київського міжобласного апеляційного господарського суду у справі № 8/211 від 13.10.08 р., якою солідарно з третьою особою та боржника стягнуто грошові кошти у зв'язку із порушенням третьою особою покладеного на неї обов'язку боржника. Зокрема, як ідеться в Постанові суду, 02.11.2007 р. між ЗАТ «Юнікон» та ОСОБА_1 було укладено договір № 2/11-5 про надання послуг експедирування з перевезення вантажів автотранспортом, згідно з умовами якого експедитор зобов'язувався організувати перевезення вантажів автомобільним транспортом на умовах, визначених договором (договір експедирування, а.с. 12, 69). Згідно з розділом 1 договору експедирування, перевізником визначено УН ТОВ «Алтазар», перевезення здійснить водій ОСОБА_5 на автомобілі Сканія, державний номерний знак НОМЕР_1 з державним номерним знаком причепа

НОМЕР_2. Окрім цього, договір експедирування містить підпис та відтиск печатки експедитора, що свідчить про прийняття останнім зобов'язань по договору експедирування до виконання в обсязі, визначеному вказаним договором.

На виконання своїх зобов'язань по договору експедирування експедитором було подано перевізнику заявка-договір, згідно з умовами якої експедитор доручає перевізнику прийняти вантаж для замовника (заявка-договір, а.с. 13). Заявка-договір містить підписи та відтиски печаток експедитора та перевізника, що свідчить про прийняття ними зобов'язань по заявці-договору до виконання в обсязі, нею визначеному.

У зв'язку з неотриманням вантажу 15.02.2008 року замовник звернувся до перевізника з претензією № 232/УДиИ/Юро, в якій викладено вимоги про відшкодування вартості втраченого вантажу в розмірі 86 481,14 грн (а.с. 27). Грошова оцінка вантажу замовником збільшена на підставі подорожчання собівартості втраченого вантажу, що підтверджується документами про вартість продукції, аналогічної втраченій (рахунки, прайс-листи, специфікація, лист тощо, а.с. 71–77, 81–84).

У своїй відповіді № 16 від 06.03.2008 року перевізник відмовився виконати вимоги, викладені в претензії замовника, з посиланням на те, що між ним та замовником відсутні договірні правовідносини.

Матеріалами справи підтверджується, що на виконання умов договору експедирування замовник передав, а перевізник відповідно до заявки-договору експедитора прийняв до перевезення вантаж замовника.

Замовник вантаж у вказаний строк не отримав, оскільки перевізником вантаж замовника було втрачено, що не заперечується відповідачами у справі, тобто має місце невиконання експедитором та перевізником своїх зобов'язань з доставки вантажу замовника.

За таких обставин колегія суддів апеляційного господарського суду дійшла висновку про правомірність задоволення місцевим господарським судом позовних вимог саме шляхом солідарного стягнення понесених замовником збитків з експедитора та перевізника.

Таким чином, колегія суддів апеляційного господарського суду дійшла висновку, що обставини, на які посилається скаргник, не можуть бути підставою для скасування рішення господарського суду Полтавської області від 12.08.2008 року у справі № 8/211 [4].

Як випливає з наведеного, солідарно поряд із транспортним експедитором цивільну відповідальність поніс і транспортний перевізник як третя особа, на яку покладено транспортним експедитором виконання свого обов'язку. Загалом, як свідчить аналіз норм цивільного законодавства про транспортно-експедиційну діяльність, спеціальних норм, якими б передбачалася відповідальність третьої особи перед кредитором, законодавцем не передбачено. Такої відповідальності, про що свідчить аналіз Постанови Київського міжобласного апеляційного господарського суду, не було передбачено і учасниками цивільних відносин у договорі транспортного експедирування. Це свідчить про те, що між перевізником як третьою особою та кредитором жодних безпосередніх правовідносин не виникало, а отже, згідно із ч. 1 ст. 618 ЦК України підстав для притягнення солідарно транспортного перевізника як третьої особи поряд із боржником до цивільної відповідальності не було. З наведених міркувань не можна погодитися із правовою позицією, яку зайняв у цій справі господарський суд Полтавської області як суд першої інстанції, яка, своєю чергою, підтримана Київським міжобласним апеляційним господарським судом про солідарний характер цивільної відповідальності третьої особи.

У такому разі господарський суд Полтавської області передусім мав прийняти рішення про стягнення грошових коштів з транспортного експедитора як боржника. Надалі це судове рішення мало би стати підставою вже для пред'явлення позову транспортним експедитором до транспортного перевізника як третьої особи, чим самим було б дотримано загального порядку притягнення до цивільної відповідальності третіх осіб, на яких покладено виконання боржником обов'язку.

Тому слід погодитися із правовою позицією, яку зайняв апеляційний суд Київської області від 25 червня 2015 р. у справі № 910/25257/14 за наслідками розгляду апеляційної скарги ТзОВ «Далет Лоджістік» на рішення господарського суду міста Києва від 26.05.2015 р. у справі № 910/25257/14 за позовом ТзОВ «Славянка» до ТзОВ «Далет Лоджістік», треті особи Фізична особа-підприємець ОСОБА_5, ПП «Евентус-Білд», Компанії Arkadia Food Internacional, S.L., про стягнення 290641,39 грн. Як сказано в Постанові суду, третя особа 1, виконуючи за Відповідача його зобов'язання перед Позивачем, не замінювала Відповідача та не була новим, додатковим чи солідарним боржником у правовідносинах, що існували між Позивачем та Відповідачем. Позивач не вступав безпосередньо з Третьою особою 1 у будь-які правовідносини і відповідно зобов'язаною особою перед Позивачем залишається Відповідач, який повністю відповідає перед ним за належне виконання всіх своїх обов'язків, у тому числі за їх невиконання чи неналежне виконання залученою ним Третьою особою 1.

Апеляційна скарга ТзОВ «Далет Лоджістик» на рішення господарського суду міста Києва від 26.05.2015 р., як випливає з фабули справи, мотивована тим, що обов'язок з відшкодування збитків, пов'язаних з втратою якісних властивостей вантажу, повинен нести перевізник, який безпосередньо здійснював перевезення. Так, на виконання умов договору транспортного експедирування, укладеного між Позивачем та Відповідачем, Відповідач уклав договір з Третьою особою 2, вказавши всі істотні умови перевезення. Разом із тим Відповідач під час здійснення перевезення не отримував жодних повідомлень від Третьої особи 1 та Третьої особи 2, а тому не міг об'єктивно вчинити додаткові дії, пов'язані з фіксуванням температури перевезення вантажу. Таким чином, Відповідач виконав усі умови договору транспортного експедирування, а пошкодження вантажу сталось поза волею експедитора і не з його вини. Крім того, зазначалося відповідачем в апеляційній скарзі, що у нього виникло зобов'язання щодо організації перевезення, а не здійснення самого перевезення [3].

Як випливає з наведеного, задовольняючи позовні вимоги про відшкодування заподіяних збитків, апеляційний суд Київської області виходив із того, що безпосереднім суб'єктом цивільної відповідальності за договором транспортного експедирування є транспортний експедитор, а не третя особа, на яку покладено транспортним експедитором виконання обов'язку. В цьому разі, як сказано судом, третя особа не може виступати ні як солідарний, ні як субсидіарний боржник.

Загалом, питання прямої відповідальності третіх осіб перед кредиторами неодноразово перебувало в центрі уваги дослідників, особливо в радянський період. Однак, як свідчить аналіз юридичної літератури, в кожному із цих випадків як про третіх осіб ішлося не тільки про учасників, на яких покладено виконання боржником обов'язку, але й також учасників, які виступали контрагентами боржника.

Так, вступивши в дискусію з С.І. Аскназієм, яким концепція прямої відповідальності не підтримувалася, оскільки, як вважав дослідник, контрагент відповідає перед своїм кредитором (замовником) за всю організовану ним господарську діяльність незалежно від того, мала чи не мала місце в діях залучених ним учасників цивільних відносин для виконання взятого на себе обов'язку вина, В.К. Райхер виходив із того, що такий вид відповідальності дасть можливість зміцнити договірну дисципліну в умовах планово-адміністративної економіки. На думку цього автора, пряма відповідальність мала би бути адекватною альтернативою регресному захисту прав та інтересів боржників перед їх кредиторами. Як наслідок, автор виходив із того, що й контрагенти постачальника за договором поставки у разі невиконання чи неналежного ними виконання взятих на себе зобов'язань, мають нести пряму відповідальність перед кредиторами цих постачальників [5, с. 212, 251, 256–257].

Своєю чергою М.К. Сулейменов вважав, що можливість прямої відповідальності третьої особи перед кредитором має залежати від виду цивільних правовідносин, суб'єктом яких виступають треті особи. Зокрема, писав автор, якщо третьою особою виконується загалом чи частково зобов'язання боржника перед кредитором (транзитна поставка), залучення третіх осіб у процес є виправданим в усіх випадках. Водночас якщо третьою особою виконується перед боржником свій обов'язок, то в цьому разі можливість відповідальності третьої особи перед кредитором боржника має залежати від категорії справ. Зокрема, у спорах, які стосуються якості та комплектності поставленої третіми особами продукції, завжди існує доцільність їх залучати в процес як виробників такої продукції. Водночас у спорах, які пов'язані з простроченням поставки товару, то в цих випадках цивільна відповідальність має покладатися безпосередньо на основного постачальника [7, с. 7–8].

Як бачимо, М.К. Сулейменовим питання прямої відповідальності третіх осіб розглядалося крізь призму залучення цих осіб до участі у розгляді відповідної категорії справ, чим самим дещо ототожнювалися матеріальний та процесуальний підходи у їх розумінні.

Однак, як відомо, через критерії, якими необхідно керуватися у разі визначення третіх осіб у цивільних правовідносинах (цивільні правовідносини, які беруться за основу; юридично значимий правовий зв'язок третьої особи з одним із суб'єктів основних цивільних правовідносин, учасники (суб'єкти) цивільних правовідносин), контрагентів боржника, які не перебувають у юридично значимому правовому зв'язку з одним із суб'єктів основного правовідношення, підстав розглядати третіми особами не має. Як наслідок, слід відмежовувати з-поміж усієї маси учасників цивільного обороту, з якими боржник перебуває у відповідних правовідносинах, саме третіх осіб, на яких покладено виконання ним свого обов'язку.

З метою додаткової аргументації зробленого висновку не можна не звернути увагу на ст. 617 ЦК України. Як передбачено ч. 1 цієї статті, особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили. Не вважається випадком, зокрема, недодержання своїх обов'язків контрагентом боржника, відсутність на ринку товарів, потрібних для виконання зобов'язання, відсутність у боржника необхідних коштів.

Як впливає з положення наведеної правової норми, невиконання взятих на себе зобов'язань контрагентами боржника законодавцем не відноситься й до випадку як однієї з підстав звільнення боржника від цивільної відповідальності. У цьому разі згідно з положенням наведеної правової норми боржник несе цивільну відповідальність перед кредитором як за свою вину та дії (бездіяльність).

Крім того, ні ст. 617 ЦК України, ні ст. 618 ЦК України не передбачаються умови, за наявності яких контрагенти боржника можуть нести пряму цивільну відповідальність перед кредиторами останнього, з якими вони не перебувають в юридично значимому правовому зв'язку. Тому таких учасників цивільних відносин не слід розглядати третіми особами, а отже, й доцільності вести мову на сучасному етапі розвитку цивільного права про можливість їх прямої відповідальності саме як третіх осіб перед кредиторами своїх контрагентів немає. Це свідчить про те, що той чи інший учасник цивільних відносин може нести цивільну відповідальність як третя особа тільки у тому разі, якщо на момент порушення суб'єктивних прав та інтересів інших осіб він відповідатиме ознакам, характерним для цих осіб. Хоча, наприклад, якщо взяти до уваги ст. 363 ЦК РК, то можна побачити, що в цьому кодифікованому акті поняттям третьої особи охоплюються як учасники, які є контрагентами боржника, так і учасники, на яких покладено виконання ним свого обов'язку. Як наслідок, на цій основі й вибудовуються законодавцем засади цивільної відповідальності боржника за дії третіх осіб [1].

Висновки. Таким чином, якщо інше не передбачено договором або законом, цивільно-правову відповідальність за порушення зобов'язання третіми особами, на яких було покладено його виконання, несуть безпосередньо боржники.

Тільки як виняток із правила у випадках, які обумовлені договором або законом, третя особа за порушення покладеного на неї боржником обов'язку може нести пряму цивільно-правову відповідальність перед кредитором. Така відповідальність може мати як індивідуальний характер, так і солідарний чи субсидіарний.

Kuzmych O. Topical issues of civil liability of third parties for breach of the debtor's duties

The article is devoted to the study of the legal aspects of civil liability of third parties for breach of the debtor's duties. Attention is paid to the relevance of the chosen topic for research. In particular, according to the analysis of the legal literature, in the Soviet period when studying the issue of direct liability of third parties to creditors in each case as third parties it was not only the participants who are responsible for the debtor, but also participants who acted counterparties of the debtor. In this case, given the criteria to be followed in determining third parties in civil law in the study of this type of liability should primarily proceed from the understanding of third parties as participants in civil turnover, who are in a legally significant legal relationship with one of the main obligations.

It is emphasized that, as a rule, a third party bears civil liability for the breach of the debtor's obligation not to the creditor, but to the debtor. Only as an exception to the rule can a third party in the case in question be directly liable to the creditor. These are cases that are stipulated by law or contract.

Considerable attention is also paid to the analysis of the legal nature of the contract as one of the grounds on the occurrence of which it is possible direct liability of a third party to the creditor. It is concluded that such an agreement should be multilateral in nature. In particular, in addition to a third party, its subjects must also be the debtor and the creditor of the principal obligation.

Key words: civil liability, participants in civil relations, debtor, creditor, third person, obligation, duty, contract.

Література:

1. Гражданский кодекс Республики Казахстан (общая часть) от 27.12.1994 г. № 269-XII. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061#pos=44;-25.
2. Луць В.В. Строки і терміни у цивільному праві : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 320 с.
3. Постанова Вищого Господарського суду України від 01 квітня 2009 р. у справі № 10/336. URL: www.reyestr.gov.ua.
4. Постанова Вищого Господарського суду України від 21 жовтня 2010 р. № 19/250-09. URL: www.reyestr.gov.ua.
5. Райхер В.К. Правовые вопросы договорной дисциплины в СССР. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1958. 267 с.
6. Степанов Д.И. Услуги как объект гражданских прав. Москва : Статут, 2005. 349 с.
7. Сулейменов М.К. Ответственность за просрочку исполнения договорного обязательства по советскому гражданскому праву : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 1966. 15 с.